

"כיצד העדים נעשים זוממין"

(מכות ב.)

כללים בשיעור:

- חסורי מיחסרא והכי קתני
- יש משמעות לדרך הלימוד [רמז של דין אחד בהקשר של דין אחר]
- פתיחת המסכת
- תפוחי זהב במשכיות כסף

בשיעור זה נעסוק בפתיחת מסכת מכות בעדים זוממין. ננסה לעיין דרך הבנת היחס בין הפרשיות השונות בתורה, בבחינות השונות הקיימות בעדות השקר של עדים זוממין, ומתוך כך לתרץ קשיים רבים העולים בלימוד פשט הסוגיות. מתוך כך ננסה להבין את משמעות פתיחת מסכת מכות העוסקת בעונשי בית דין, בדין עדים זוממין דוקא, וביוצאים מן הכלל – שאין בהם עונש "כאשר זמם", אלא מלקות בלבד.

פתיחת מסכת מכות

בתורה נאמר לגבי עונש עדים זוממין¹:

כִּי יָקוּם עַד חֲמֵס בְּאִישׁ לַעֲנוֹת בּוֹ סֵרָה: וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לֹהֶם הָרִיב לִפְנֵי יְדוּד לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים הֵהֵם: וְדָרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הֵיטֵב וְהִנֵּה עַד שֶׁקֶר הָעֵד שֶׁקֶר עָנָה בְּאָחִיו: וְעָשִׂיתֶם לוֹ כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו וּבְעֶרְתָּ הָרֹעַ מִקֶּרְבֶּךָ: וְהַנִּשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ וְלֹא

¹ פסוק דברים פרק יט

יִסְפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כְּדָבָר הָרַע הַזֶּה בְּקֶרֶבְךָ: וְלֹא תַחֲסִי עֵינֶיךָ נָפֶשׁ בְּנַפְשׁ
עַיִן בְּעַיִן שֶׁן בְּשׁוֹן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרֶגֶל:

העיון במשנה ובגמרא בעניין עדים זוממין - בתחילת מסכת מכות – מעלה מספר קשיים.

אומרת המשנה בפתיחת מסכת מכות:

כִּיצַד הָעֵדִים נַעֲשִׂים זוֹמְמִין, מְעִידִין אֶנוּ בְּאִישׁ פְּלוֹנִי שֶׁהוּא בֶן גְּרוּשָׁה
אוּ בֶן חִלּוּצָה, אֵין אוֹמְרִים יַעֲשֶׂה זֶה בֶן גְּרוּשָׁה אוּ בֶן חִלּוּצָה תַּחְתָּיו,
אֶלָּא לוקָה אַרְבָּעִים. מְעִידִין אֶנוּ בְּאִישׁ פְּלוֹנִי שֶׁהוּא חַיֵּב לַגְּלוּת, אֵין
אוֹמְרִים יִגְלֶה זֶה תַּחְתָּיו, אֶלָּא לוקָה אַרְבָּעִים...

עדים שהעידו באדם שהוא בן גרושה או בן חלוצה ומתברר ששיקרו, אין מקיימים בהם עונש "כאשר זמם", ואין אומרים שיעשו הם בן גרושה או בן חלוצה. באותו האופן - עדים שהעידו על פלוני שחייב עונש גלות והתבררו כעדים זוממין, אין מענישים אותם בגלות. בשני המיקרים העונש שיקבלו יהיה עונש מלקות.

הקשיים העולים מסוגיית פתיחת המסכת

נציין כמה קושיות בפשט הדברים.

א. מדוע פתחנו את מסכת "מכות" בדין עדים זוממין ולא בדין מלקות? וכן הקשה הריטב"א²:

מתני' כיצד העדים נעשין זוממין. הא דפתח תנא בהא ולא פתח בפרק אלו הן הלוקין דהוי עיקר האי מסכתא דמכות!?

מתרץ הריטב"א שני תירוצים:

משום דפרשת מלקות דכתיב והיה אם בן הכות הרשע כתיב בעדים זוממין מדכתיב והצדיק את הצדיק כדאיתא בגמרא.
ועוד דהא אמרינן בגמרא דתנא אמתניתין דפ' הנחנקין קאי דקתני כל הזוממין מקדימין לאותה מיתה חוץ מזוממי בת כהן ולהכי פתח הכא בעדים זוממין.

פרשת מלקות מובאת בהקשר של עדים זוממין, כפי שלומדת הגמרא בהמשך מהפסוק "והצדיק את הצדיק"³, על כן גם בסידור המשניות הובאה פרשת מלקות בתוך ההקשר של עדים זוממין.

² ועיין בדבריו בביאור הכלל "פתיחת המסכת"

³ כך בדברי עולא בדף ב: - "רמז לעדים זוממין מן התורה מנין?", ונעמיק בדבריו בהמשך דבריו בע"ה.

תירוצ' נוסף שאומר הריטב"א - הגמרא אומרת לקמן שהתנא דמשנתנו בא על גבי דברי המשנה בסוף מסכת סנהדרין⁴, שעסקה בזוממי בת כהן, ולכן פתח בעדים זוממין.

ויש לעיין בתירוציו.

ב. הריטב"א כביכול העביר את השאלה מהמשנה לתורה, אך גם שם יש לשאול - מדוע באמת פרשת מלקות מובאת בהקשר של עדים זוממין? יש הרבה לאוים שענשם מלקות, ומדוע בחרה התורה להביא את דין מלקות דרך הסיפור של עדים זוממין דוקא?

ג. גם לגבי הסמיכות לסנהדרין נשאל - קשה לומר שסידור הדברים כאן הוא עניין טכני בלבד. האם יש קשר מהותי בין סיום סנהדרין לבין פתיחת מסכת מכות בעדים זוממין, ואם כן - מהו?

ונבוא ללימוד דברי הגמרא. הגמרא מקשה על לשון המשנה:
הא כיצד אין העדים נעשים זוממין מיבעי ליה! ועוד, מדקתני לקמן:
אבל אמרו להם היאך אתם מעידין? שהרי באותו היום אתם הייתם
עמנו במקום פלוני - הרי אלו זוממין, (מכלל דאלו אין זוממין)⁵!

מדוע שאלה המשנה "כיצד העדים נעשים זוממין?", הלא הדוגמאות שמביאה המשנה הן דוגמאות הפוכות לגמרי - אלו מיקרים בהם **לא עושים** לעדים "כאשר זמם"! המשנה צריכה היתה לומר - "כיצד אין העדים נעשים זוממין"!!

עוד הקשתה הגמרא - שרק במשנה המופיעה בהמשך הפרק⁶ נמצא ביאור לשאלה כיצד נעשים זוממין, וכותבת שם המשנה "הרי **אלו** זוממין".

רש"י מבאר את הקושיה⁷:

מאי קא בעי תנא כיצד נעשין זוממין הא קתני לה לקמן כיצד דין
זוממין דקתני במתני' אבל אמרו להם המזימים היאך אתם מעידים
עדות זה והלא הייתם עמנו אותו היום במקום פלוני כו'

מתרצת הגמרא:

תנא התם קאי: כל הזוממין מקדימין לאותה מיתה, חוץ מזוממי בת
כהן ובועלה, שאין מקדימין לאותה מיתה אלא למיתה אחרת; ויש
עדים זוממין אחרים, שאין עושין בהן דין הזמה כל עיקר אלא מלקות
ארבעים, כיצד? מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה,
אין אומרים: יעשה זה בן גרושה או בן חלוצה תחתיו, אלא לוקה את
הארבעים.

⁴ ועיין לקמן בהערותנו על דברי הגמרא בזה.

⁵ המהר"מ כותב שלפי רש"י ותוס' לא גרסו את המילים שבסוגריים.

⁶ משנה ד בפרק א

⁷ דף ב. ד"ה "ועוד"

התנא סליק מהמשנה בסוף מסכת סנהדרין⁸, שאמרה – "שָׁפֵל הַזִּמְמִין מִקְדִּימִין לְאוֹתָהּ מִיָּתָהּ, חוץ מִזִּמְמִי בֵּת לָהֶן וּבֹעֲלָהּ". ומפרש רש"י כאן:

חוץ מזוממי בת כהן - נשואה שאע"פ שנגמר דינה לשריפה על פיהם הם בחנק כדילפינן התם (דף צ) היא בשריפה ואין בועלה בשריפה אלא בחנק כשאר אשת איש והזוממין משכימין למיתה שחייבו את הבועל דכתיב כאשר זמם לעשות לאחיו ולא לאחותו (שם) וקאמר הכא עוד יש זוממין אחרים שאין מקיימין בהן דין הזמה כלל אלא מלקות ועלה מפרש כיצד אותן העדים שאין מקיימין בהן דין הזמה נעשין זוממין מעידים אנו כו'.

בבת כהן יש לימוד מיוחד - שאף על פי שעונשה בשריפה, אם מתברר שעדיה זוממין דינם בחנק ולא בשריפה. מקיימים בהם "כאשר זמם" באופן חלקי בלבד, שאמנם ענשם מיתה - אלא שבמיתת חנק ולא בשריפה כפי שזממו לעשות לה. אומר התנא אצלנו, יש עוד זוממין אחרים שאין מקיימין בהם דין הזמה כלל, כשהעידו בבן גרושה ובן חלוצה, או במחוייב גלות וכו'.

ד. ולכאורה עדיין יש לשאול, כיצד תשובת הגמרא מתרצת את קושיותיה?! הגמרא נותנת טעם לסדר של המשנה, אך האם יש בכך לענות על השאלה מדוע אמרה המשנה "כיצד העדים נעשים זוממין"!!

וכן מקשה הריטב"א⁹:

מה תשובה יש בזה לתי' קושיתנו? דאנן לא בעי' היכא קאי דקתני הכי

ומתרץ:

וי"ל דקא מתרץ דתנא ה"ק כיצד העדים נעשין זוממין בלבד שאין בהם קיום הזמה אלא לשון זוממין בלבד ומשום דבפרק הנחנקין איירי בקולא דידהו במקצת שאין מקדימין למיתה החמורה אלא למיתה קלה קתני הכא שיש עדים אחרים קלים יותר שאין בהם אלא לשון זוממין ומלקות בעלמא.
ומ"מ אין פי' זה נכון דאכתי לא מתרצא קושיין ועוד כדקתני לקמן הוא לפום מאי דפרישנא.

⁸ סנהדרין פרק יא משנה ו. ונציין כאן שבגמרא הוחלפו סדרי הפרקים, ופרק "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", שמופיע כפרק עשירי בסידור המשנה שלפנינו, הובא בגמרא לאחר פרק "אלו הן הנחנקין", והובא כפרק אחד עשר. הסוגיה שלנו מתייחסת לסוף מסכת סנהדרין לא כפרק חלק, אלא כפרק אלו הן הנחנקין, כפי המסודר לפנינו במשניות. וכן מובא בריטב"א כאן: "ונראין הדברים דפרק הנחנקין הוא סוף מסכת סנהדרין מדקאי עלה תנא דהכא כדאיתא בגמרא וכן נראה מדברי רש"י ז"ל..."

⁹ בסוגיותנו, וכן בפני יהושע: "בגמרא תנא התם קאי כו' ויש עדים זוממין אחרים שאין עושין בהם דין הזמה כו'. לכאורה לפי' ז' אכתי לשון המשנה אינו מדוקדק וטפי הוי שייך למיתני כיצד אין העדים נעשין זוממין אלא לוקין ארבעים."

לכך הנכון יותר דהכי קא מתרץ דודאי האי כיצד העדים נעשין זוממן כיצד ניזומין מתחילתן לקיים בהם הזמה גמורה קאמר אלא דהשתא בתחילת דבריו לא פריש לה אלא דאיירי מעיקרא בקולי דתורת הזמה. ובסוף הדר לפרושי מאי דפתח וקתני לקמן אבל אמרו להם וכו' והאי דפתח מעיקרא לפירושי קולי הזמה משום דקאי על פרק הנחנקין דאיירי בקולא דהזמה וסיים בהא שאר קולי שהם עוד קלים יותר והדר פריש כדקתני לקמן כיצד נעשין זוממין גמורים בתחילתן וסופן:

הריטב"א מציע פירוש ראשון, לומר שכוונת התנא בשאלתו היתה – "כיצד העדים נעשין זוממין בלבד, שאין בהם קיום הזמה אלא לשון זוממין בלבד". על כך מבארת הגמרא שזה מתוך ההקשר בסוף סנהדרין ששם מצאנו קולא במקצת בזוממין, וכאן מדברים על קולא גדולה יותר "שאין בהם אלא לשון זוממין ומלקות בעלמא". אלא שדוחה פירוש זה, משום שאין הוא עונה על השאלה השניה ששאלה הגמרא – מצד המשנה שבהמשך הפרק.

מציע הריטב"א פירוש נוסף – משמעות שאלת התנא הינה כפי שהבנו בתחילה, כיצד מזימים את העדים ומקיימים בהם הזמה גמורה, אלא שרק בהמשך המשניות יחזרו להתייחס לשאלה זו, ולפני כן עוסקים בקולי דתורת הזמה. הסיבה שפתחו ביוצאים מן הכלל ולא בדין הזמה עצמו, היא משום הסמיכות לסוף סנהדרין כנ"ל. לענ"ד עדיין קשה, ממה נפשך. שאם רוצים לסמוך לסנהדרין, אז היה מתאים יותר לכאורה לא לפתוח בלשון כללית כזו. ואם כבר כן פתחנו בלשון כזו, היה מתאים לדבר על עצם דין הזמה ולא על היוצאים מן הכלל.

ועדיין לא התיישב על ליבנו הבנת תירוץ הגמרא לשתי הקושיות שהעלתה.

ה. עוד נשאל, מעבר לקושיית הגמרא על הלשון "כיצד אין העדים נעשים זוממין" - מדוע פותחים את הדיון בעדים זוממין ממקרים צדדיים שבהם דוקא אין כאשר זמם? וכי לא היה עדיף להתחיל בדין כאשר זמם ואחר כך לעבור ליוצאים מן הכלל?

ו. ועוד – מהיכן הגיע גדר זה של מציאת "תחליף" לעונש כשאי אפשר לקיימו? האם גנב שלא נשלמים בו הדינים של "ונמכר בגניבתו" מלקים אותו במקום זאת? האם עבד שחבל באחר ואין לו כסף לשלם – נלקה אותו במקום תשלום וכד'?

"רמז לעדים זוממין מן התורה"

ראינו לעיל בדברי הריטב"א שהזכיר את הקשר בין פרשיית מלקות לפרשיית עדים זוממין שבפסוק "והצדיקו את הצדיק". נבוא לעיין בסוגיה, המובאת כאן בהמשך הגמרא.

לאחר שהגמרא מבררת את מקור הדינים השונים המוזכרים במשנה, היא מביאה את דברי עולא¹⁰:

אמר עולא: רמז לעדים זוממין מן התורה מנין? רמז לעדים זוממין? והא כתיב: ועשיתם לו כאשר זמם! אלא רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מנין?

שואל עולא – "רמז לעדים זוממין מן התורה מנין?"

הגמרא מיד תמיהה על שאלתו – "רמז לעדים זוממין? והא כתיב ועשיתם לו כאשר זמם!!" – דין עדים זוממין כתוב בפירוש! מדוע עולא שואל על מקורו, ועוד בלשון "רמז לעדים זוממין?"

'מתקנת' הגמרא את השאלה – "אלא רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מנין". נעיר שכבר כאן, מתעורר קושי מלימוד פשט הדברים, מדוע נאמרו באופן זה¹¹?

מכל מקום, ממשיכה הגמרא:

דכתיב: והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע, משום והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע? אלא, עדים שהרשיעו את הצדיק, ואתו עדים אחריני והצדיקו את הצדיק דמעיקרא ושוינהו להני רשעים - והיה אם בן הכות הרשע.

בפרשיית מלקות נאמר¹²:

כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט וישפטו את הצדיק והרשיעו את הרשע: והיה אם בן הכות הרשע והפילו השפט והכהו לפניו כדי רשעתו במספר: ארבעים יכנו לא יסיף פן יסיף להכתו על אלה מכה רבה ונקלה אחיד לעיניו:

הגמרא מצביעה על קושי בפשט הפסוקים. אפשר להבין שחייב המלקות קשור להרשעת הרשע, מכיון שהרשיעו אדם, ענשו מלקות. אך מה השייכות למילים "והצדיקו את הצדיק"? כיצד זה משפיע על עונש המלקות?

מכאן לומד עולא, שיש כאן רמז לסיפור אחר. סיפור עדים זוממין, ושכאן העונש הוא מלקות ולא "כאשר זמם". המילים "והצדיקו" ו"והרשיעו" אינן עוסקות בדיינים, אלא בעדים.

¹⁰ דף ב:

¹¹ ועל פי הכלל של "חסורי מיחסרה והכי קתני"

¹² פס דברים תחילת פרק כה

וכדברי רש"י בסוגייתנו¹³:

אלא על כרחך **בעדים משתעי** עדים שקרים שהרשיעו צדיק ובאו אחרים והזימום והצדיקו את הנדון שהוא צדיק והרשיעו את העדים הרשעים והיה אם בן הכות את הרשע אם הזמה זו בת מלקות היא שאינו יכול לקיים בה דין הזמה גמורה כגון בעדי בן גרושה או גלות והפילו השופט והכהו

מדובר כאן על כת עדים שניה שבאה ומזימה את עדי השקר הראשונים, ובכך **"הצדיקו את הצדיק"** – הנאשם שעד עכשיו היה נראה כרשע בעקבות עדות השקר, חוזר להיות צדיק, ו**"הרשיעו את הרשע"** – כעת מתגלה לעין כל רשעת העדים הראשונים שהעידו עדות שקר על אדם חף מפשע.

לאור הדברים, מקשה הגמרא – מדוע צריך ללמוד עונש מלקות לעדים זוממין ברמז משום **"והצדיקו"**? לכאורה ניתן להלקות אותם מכח זה שעברו על לאו ד"לא תענה ברעך עד שקר"!!:

ותיפוק ליה מלא תענה!?

משום דהוי לאו שאין בו מעשה, וכל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו.

מתרצת הגמרא – זהו לאו שאין בו מעשה, ועל כן אי אפשר להלקות עליו. על כן צריך את הלימוד של **"והצדיקו"**.

עולה, אם כן, שיש שלש פרשיות העוסקות בעדות שקר. **"לא תענה"**, **"והצדיקו"** ו**"כאשר זמם"**. ויש לעיין ולהגדיר את היחס ביניהן.

היחס בין הפרשיות השונות בעדות שקר

באופן פשוט, היינו יכולים להבין מתוך דברי הגמרא, שאין שום יחס בין המלקות הנלמדות כאן מ**"והצדיקו"**, לבין לאו ד**"לא תענה"**, משום שזהו לאו שאין בו מעשה.

הרמב"ן¹⁴ מקשה על הבנה זו:

ואי קשיא לך והתנן (ד' א') לוקין שמונים משום לא תענה ומשום כאשר זמם, ואי אליבא דרבנן קאמרינן הא אינהו אמרי במתני' דלא לקו משום לא תענה דאזהרה לעדים זוממין היא

במשנה המובאת בדף ד. חלקו ר' מאיר וחכמים לגבי עדים זוממין שרצו לחייב מלקות, שלר' מאיר ילקו שמונים, משום **"לא תענה"** ומשום **"כאשר זמם"**, ולפי חכמים **"אין**

¹³ בסוגייתנו, בד"ה **"משום והצדיקו"**.

¹⁴ בסוגייתנו

לוקין אלא ארבעים". הגמרא מביאה מקור לדברי חכמים בלימוד מ"כדי רשעתו" – שמחייבים רק כדי רשעה אחת, ובסוף הסוגיה שואלים – כיצד דורשים חכמים את המילים "לא תענה" אם אינם לחיוב מלקות? עונה שם הגמרא – "ההוא מיבעי ליה לאזהרה לעדים זוממין".

אם כן, לר' מאיר יש מלקות על לאו ד"לא תענה", ולחכמים הסיבה שלא לוקים עליו אינה משום שזהו לאו שאין בו מעשה, אלא משום שהוא לאזהרה ולא למלקות.

מתרץ הרמב"ן:

לאו מילתא היא דאנן הכי קאמרינן ותיפוק לי' משום לא תענה ולא ליכתוב רחמנא והצדיקו, ומפרקינן אי מההיא הוה אמינא לאו שאין בו מעשה הוא ואין לוקין עליו להכי גלי רחמנא דלקו, ומיהו כי לקו משום לאו דלא תענה הוא דלקו דהכא גלי רחמנא דלקו אההוא לאו...

לגמרא לא היתה הווא אמינא לומר שלמסקנה אין כלל מלקות על לאו ד"לא תענה". הגמרא מבינה שהמלקות אינן משום "והצדיקו" בלבד. הלימוד של "והצדיקו את הצדיק" בא לומר שלא ד"לא תענה" – יש עליו מלקות.

לאור זאת, כוונת השאלה היתה – מדוע חייבים את הלימוד מ"והצדיקו"? מדוע לא היינו יודעים שיש מלקות על לאו ד"לא תענה" גם ללא הלימוד מ"והצדיקו"? ועל כך ענתה הגמרא – משום שזהו לאו שאין בו מעשה, ובדרך כלל לא לוקים עליו. "והצדיקו" בא ללמד ש"לא תענה" הוא יוצא מן הכלל שיש עליו מלקות אפילו שאין בו מעשה.

כך גם מפרשים התוספות שם¹⁵:

דהא דקאמר לעיל גבי לא תענה משום דהוי לאו שאין בו מעשה היינו אי לאו קרא דוהצדיקו, אבל בתר דגלי לן קרא דוהצדיקו דשייך ביה מלקות יש לנו לומר דלקי מלא תענה.

גם בעיון בספר המצוות לרמב"ם, רואים שכך לכאורה הבין הרמב"ם את הדברים.

במצוות עשה ק"פ כותב הרמב"ם:

היא שצונו שנחייב מן העונש העדים שהעידו שקר כמו מה שחשבו לעשות בעדותם והוא אמרו ית' ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו וזה הוא דין עדים זוממין אם העידו לאבד ממון נאבד להם כמותו ואם העידו במה שיחייב מיתה נמיתם באותה מיתה ואם העידו במה שיחייב מלקות נלקה אותם וכבר התבארו משפטי מצוה זו ומה שיתחדש בה מהשאלות ואיך יתאמת על העדים שהם זוממין עד שנדון בהם בדין זה במסכת מכות:

¹⁵ דף ד, תוד"ה "ורבנן האי לא תענה מאי עבדי ליה"

ובמצוות לא תעשה רפ"ה כותב:

שהזיהונו מהעיד עדות שקר והוא אמרו לא תענה ברעך עד שקר וכבר נכפל זה במקום אחר ובלשון אחר ואמר עד שוא. והעובר על לאו זה **כבר גזרה עליו התורה ואמרה ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו** ולשון מכילתא לא תענה ברעך זו אזהרה לעדים זוממין **ובזה הלאו גם כן מלקות** כמו שהתבאר בסוף מכות ושם התבאר דין מצוה זו:

הרמב"ם כותב שהעונש על לאו ד"לא תענה" הוא כפול, יש בו עונש "כאשר זמם", ויש בו גם עונש מלקות.

ומסכם הרמב"ן הנ"ל, בהבנת היחס בין 3 הפרשיות:

...והכי אמר רחמנא לא תענה ברעך עד שקר ואי ענה ועשיתם לו כאשר זמם, **הילכך כל היכא דמקיימין בהו כאשר זמם לא ענשינן ליה אלאו דלא תענה בעונש אחר שזהו עונשו, אבל כי לא מקיימין בהו כאשר זמם ודאי לקי עליה דהא גלי רחמנא והצדיקו, ושמעתין אליבא דכלהו אתיא:**

יש לאו כללי על עדות שקר – **"לא תענה"**. מהו העונש על לאו זה? כאשר הדבר מתאפשר, העונש יהיה **"כאשר זמם"** לעשות לאחיו, כאשר אי אפשר לקיים בו "כאשר זמם", העונש יהיה מלקות, אף על פי שזהו לאו שאין בו מעשה, מכח החידוש של **"והצדיקו"**.

שתי בחינות בעדים זוממין

וכאן עולה שאלה בהבנת הדברים – היכן מצינו שיש שני מסלולים נפרדים לעונש על אותו לאו?

ונראה לומר שעולה מכאן, שבלאו ד"לא תענה" כלולים שני עניינים, ולכל אחד מהם עונש אחר. לאחד עונש מלקות, ולשני עונש "כאשר זמם". אלא משום הלימוד של "כדי רשעתו" - לשיטת חכמים אני לא יכול לחייב אותו בשניהם אלא רק באחד מהם, ועונש "כאשר זמם" קודם לעונש מלקות.

ומצאנו כיוון זה בדברי האור שמח על הרמב"ם בהלכות מעילה. אומר שם הרמב"ם¹⁶:

כל המועל בזדון **לוקה ומשלם** מה שפגם מן הקדש בראשו...

ומקשה שם האור שמח, שהדבר סותר לפסיקת הרמב"ם בתרומה, שכתב¹⁷:
זר שאכל תרומה בזדון בין שהיה טמא בין שהיה טהור בין שאכל תרומה טהורה בין שאכל טמאה חייב מיתה בידי שמים שנאמר ומתו

¹⁶ רמב"ם יד החזקה הלכות מעילה פרק א הלכה ג
¹⁷ רמב"ם יד החזקה הלכות תרומות פרק ו הלכה ו

בו כי יחללוהו ולוקה על אכילתה ואינו משלם דמי מה שאכל **שאינו לוקה ומשלם...**

לאחר שמביא האור שמח אפשרות לתירוץ 'דחוקי'¹⁸, מציע פירוש חדש:

לכן נראה לי דרך חדש בזה...

והנראה לנו, דהא דגלי קרא כדי רשעתו דאדם לוקה ואינו משלם דוקא היכי **שהממון עם המלקות אין באין על דבר אחד**, כמו בא על הממזרת ואחותו שכן בא על אחותו בוגרת, ומפותה ויתומה אין לה קנס וממון ובכ"ז לוקה, שהמלקות הוא על הביאה האסורה והתשלומין הוא על מוהר בתוליה ובושת ופגם וצער, וכן בחוסם פי פרה שהתשלומין הוא על מה שהפסידו מה שזכתה לו תורה והמלקות הוא אף בחוסם פרתו של עצמו או של הפקר, וכן בחובל הלא כי חבל פחות משה פרוטה לוקה גם כן אבל תשלומין אינו רק בפרוטה, אם כן המלקות אינו על שהפסידו ממון וכיוצא בזה, וכן באינו עושה מעשה עמך לאו ליכא וממון משלם, **וכן בעדים זוממין אין המלקות על מה שבא התשלומין דכי מעידין שפלוני בן גרושה גם כן לוקין**, נמצא **דהמלקות רק על עדותן שקר בפני בית דין והתשלומין הוא על הממון שרצו להפסידו**, וכן תרומה אם אכל תרומת עצמו גם כן לוקה, אבל **היכי שהתשלומין עם המלקות שניהן באין על דבר אחד בכה"ג חד רשעה הוי ולוקה ומשלם** כיון דליכא מלקיות בלא תשלומין ושניהם משם אחד ודבר אחד לוקה ומשלם:

מחדש האור שמח – הלימוד של "כדי רשעתו", שהלוקה אינו משלם, הוא דוקא כאשר הממון והמלקות באים מכח שני חיובים שונים. כאשר שניהם באים על דבר אחד, הרי שזה נחשב ל"חד רשעה", ולוקה ומשלם, כיון "דליכא מלקיות בלא תשלומין ושניהם משם אחד ודבר אחד".

על כן במועל בהקדש – חייב מלקות ותשלומין, ששניהם משם אחד של איסור אכילת קודש. בדברים אחרים, בהם התשלום והמלקות אינם תלויים זה בזה, בהם נאמר הדין של כדי רשעתו.

לדוגמה – בחוסם פי פרה של חברו כששאל אותה לחרישה, שצריך לשלם לו על המזון שהפסידו, ומצד שני צריך ללקות על לאו דחסימה, שהיה לוקה גם אם חסם פרה שלו עצמו. במקרה כזה לא ילקה וישלם, שאלו שני חיובים שונים שאינם תלויים זה בזה. וכן באכילת תרומה.

בתוך דבריו, מביא האור שמח את דין עדים זוממין כדוגמה למקרה בו המלקות והתשלומין באים על שני עניינים שונים. **"דהמלקות רק על עדותן שקר בפני בית דין והתשלומין הוא על הממון שרצו להפסידו"**.

¹⁸ כלשוננו ע"ש

"צווי דיני" בעדים זוממין. מצד אחד – עדות השקר בפני הבית דין, ומצד שני – הנזק שרצו לגרום לאדם אחר.

שני העניינים נכללים באזהרת "לא תענה ברעך עד שקר". על עדות השקר עצמה יש עונש מלקות, ועל הנזק שרצו לגרום לאחר יש עונש "כאשר זמם". אם ניתן לקיים רק את אחד העונשים נקיים בהם כאשר זמם¹⁹. כאשר אין עונש כאשר זמם, נקיים את העונש על עצם עדות השקר²⁰.

ונראה לחזור ולבאר את הקשיים הנ"ל על פי יסוד זה.

תירוצי הקשיים

ראשית נעיר שניתן לראות מבנה דומה מאד בין המשנה ותחילת הגמרא, לבין דברי עולא בהמשך.

בשני המיקרים נשמע מפשט הלשון שעוסקים בעדים זוממין של עונש "כאשר זמם", ומתברר שעוסקים רק במלקות של עדים זוממין.

המשנה שאלה "כיצד העדים נעשים זוממין?", ומקשה הגמרא – שלכאורה הדוגמאות שבמשנה אינן שייכות לעדים זוממין עצמם, אלא דוקא למקרים בהם אין עונש כאשר זמם אלא רק מלקות.

עולא שאל – "רמז לעדים זוממין מן התורה מניין?", ומקשה הגמרא – שזה כתוב בפירוש ב"כאשר זמם", אלא כוונתו היא – "רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מניין".

נראה, לעניות דעתנו, לחזור ולבאר את פתיחת משנתנו על פי תירוצו הראשון של הריטב"א, אף על פי שהריטב"א עצמו דחה אותו.

הריטב"א תירץ – הגמרא מסיקה שכוונת התנא לשאול – "כיצד העדים נעשין זוממין בלבד שאין בהם קיום הזמה אלא לשון זוממין בלבד".

אלא שדחה משום שזה מתרץ רק את הקושיה הראשונה²¹ ולא את השניה²². ולעניות דעתנו נראה לקיים את תירוצו, לאור היסוד שלמדנו לעיל מדברי האור שמח.

המשנה מחפשת את המקרים בהם מופיעה הבחינה של "נעשין זוממין בלבד", ללא "כאשר זמם". שם אנחנו מבודדים את עצם הקלקול של עדות שקר, ללא התייחסות לנזק שנגרם לנידון הצדיק.

¹⁹ ואולי משום שיש כאן אדם שנפגע ונגרמה לו עגמת נפש, ועונש זה הוא כפיצוי בשבילו.

²⁰ עיין קושיה ו' הנ"ל

²¹ מצד לשון "נעשין זוממין"

²² מצד סדר המשניות

אלו גם דברי עולא, שנאמרו באופן מכוון ובלשון מדויקת, "רמז לעדים זוממין" ונוסיף
 חס"מ אנחנו – "בלבד", ללא כאשר זמם. זו כוונת דברי הגמרא בתוספת – "רמז לעדים
 זוממין שלוקין". אין זה מקרה שולי בעדים זוממין. זהו מקרה שמחדד את עצם
 הקלקול של עדות השקר.

ומדוע המשנה פותחת דוקא בזה, ומה משמעות דברי עולא לאור הדברים? וכן מה
 משמעות הקשר והסמיכות למסכת סנהדרין?

בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, בביאורו את סדר המסכתות, מתייחס הרמב"ם גם
 לסמיכות בין סנהדרין למכות, וכך הוא כותב:

וכשהודיע ענין הדינין, התחיל לדבר על הדיינין גוזרי הגזירות והדינין
 ההם. וסידר אחר בבא בתרא סנהדרין. אבל מסכת מכות היא נקשרת
 בנוסחאות עם מסכת סנהדרין, ובכללה היא מנויה... ואין זה טעם
 אמת, אבל היא מסכת בפני עצמה, ונסמכה לסנהדרין, מפני שאין
 רשות לבני אדם לענוש ולהלקות, אלא השופטים בעצמם, כמו שאמר
 הכתוב (דברים כה), והפילו השופט והכהו לפניו כדי רשתו:

הרמב"ם כותב שסמיכות מכות לסנהדרין היא משום שרק לשופטים יש רשות לענוש
 ולהלקות.

ונראה להוסיף מתוך דבריו, שלעולם אין הדיינים יכולים להעניש ללא עדים.
 במסכת סנהדרין למדנו על הצורך בדיינים סמוכין, דגמיר וסביר וכו'.²³ דין הדיוט לא
 יכול להעניש, ואין דנים קנסות, גזלות וחבלות, אלא סמוכין ובארץ ישראל.
 אלא שכאן מתעוררת בעיה גדולה. את הדיינים ניתן לבחור ולמנות לאחר בדיקה
 מדוקדקת, אך העדים, אלו כל שני אנשים בשוק שראו את המקרה, וכל זמן שאינם
 פסולי עדות יוכלו להעיד.
 עלול לצאת מצב שבו כל הדין מוטה מכח שני עדים שזממו ותיכנונו יחד לתאם עדות
 שקר!

בהבנה הפשוטה, יש כאן סכנה גדולה של נזק מצד בין אדם לחברו. אלא שיש צד נוסף,
 בכל עדות שקר יש פגיעה חמורה במוסד בית הדין, השופטים עלולים לאבד את כל
 סמכותם ומעמדם, וכל היכולת שלהם להעניש עלולה להיות מוטלת בספק.²⁴

על כן, בפתח מסכת מכות, שנסמכה לסנהדרין על פי דברי הרמב"ם מצד סמיכות
 הדיינים להעניש, עלינו להציב את החומה שנותנת ביטחון ויציבות לאותם עונשים
 שיוצאים מבית הדין, וזה על ידי גדר עדים זוממין.²⁵
 כאן אין אנו מחפשים את עונש כאשר זמם שעוסק בפגיעה בנידון, אלא את "נעשין
 זוממין בלבד". מצד הפגיעה בבית דין, ובשופטים עצמם.²⁶

פתיחת
 המסכת

²³ עיין בסנהדרין דף ה. ועוד

²⁴ קושיה ג' הנ"ל

²⁵ עיין קושיה א' הנ"ל

²⁶ קושיה ה' הנ"ל

תשובת הגמרא מצד הסמיכות לסנהדרין, עונה גם על השאלה השניה²⁷. המשנה שבהמשך הפרק עוסקת בשאלה – מה הדרך להגדיר את העדים כזוממין, וזה על ידי עדות של "הייתם עמנו במקום פלוני". כאן אנחנו לא שואלים על הדרך המעשית להגדירם כזוממין, אלא על עצם הדין של עדים זוממין - "זוממין בלבד", ללא כאשר זמם.

כך גם ניתן אולי להבין את סדר הופעת הדברים בדברי התורה הקדושה²⁸. פרשיית עדים זוממין רמוזה בתוך פרשיית מלקות, ומתוארת כהגנה ממצב של טעות במשפט, וחזרה אל הצדק – "והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע". וכדברי הגמרא – "והצדיקו את הצדיק דמעיקרא ושוינהו להני רשעים".

נראה שהיסוד שראינו בדברי האור שמח, יכול לשפוך אור על הקשיים בפשט הסוגיות, ולבאר לעומק את משמעות פתיחת המסכת, והקשר בין מסכת סנהדרין למסכת מכות.

²⁷ קושיה ד' הנ"ל
²⁸ קושיה ב' הנ"ל